

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/101/27-32>

Ramilə Nəsirova

Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ramilefarajova@gmail.com

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ FONETİK ANOMALİYALAR

Xülasə

Tipoloji və genetik münasibətdə bir-birinə ən uzaq müxtəlif dillərə aid faktların müqayisə edilməsi təcrübəsi göstərir ki, bu dillərdə eyni və oxşar hadisələr mövcuddur. Dillərin bu yöndə müqayisəli öyrənilməsi onların əksəriyyəti üçün xarakterik olan hadisələri və hər bir dilin xüsusiyyətlərini daha tam və dərinlən öyrənməyə imkan verir. Başqa sözlə, dillərin müqayisəli öyrənilməsi müqayisəyə cəlb edilən dillərin daxili sisteminin təsvirini verməyə yardım edir. Müqayisə edilən dillərin qrammatik quruluşunda mövcud anomaliyalar istisna təşkil edir. Müxtəlifsystemli dillərdə bu tip fonetik anomaliyalar məqalədə tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: *müxtəlifsystemli dillər, fonetik anomaliyalar, apofonasiya, ablaut, fonematik əvəzlənmələr*

Ramila Nasirova

Azerbaijan State Maritime Academy
PhD in Philology
ramilefarajova@gmail.com

Phonetic anomalies in languages with different systems

Abstract

The experience of comparing the facts of different languages, which are most distant from each other in typological and genetic relation, shows that the same and similar phenomena exist in these languages. The comparative study of languages in this sense allows a more complete and in-depth study of the phenomena that are characteristic of most of them and of the peculiarities of each language. In other words, the comparative study of languages helps to describe the internal system of the compared languages. Anomalies in the grammatical structure of the compared languages are an exception. Such phonetic anomalies in languages with different systems are studied in the article.

Keywords: *languages with different systems, phonetic anomalies, apophonation, ablaut, phonemic substitutions*

Giriş

Ana dili Azərbaycan, yaxud rus dili olanlar, rus təhsilli azərbaycanlılar ingilis dili öyrənərkən, hər şeydən əvvəl nəzərə almalıdırlar ki, ingilis və rus dilinin sistemləri arasında böyük fərq vardır, ingilis və Azərbaycan dili isə müxtəlifsystemlidir. Baxmayaraq ki, struktur planda ingilis və rus dili arasında oxşar cəhətləri (Məsələn, eyni nitq hissələrinin olması, bir çox qrammatik kateqoriyaların üst-üstə düşməsi, struktur-semantik paralellərin mövcud olması və s.) də qeyd etmək olar. Lakin bu iki dildə eyni bir fikrin ifadə vasitələri zamanı ingilis nitqinin başa düşülməsində diqqəti cəlb edən çətinliklər üzə çıxır. Qrammatik anomaliyalardan söhbət getdikdə vəziyyət dəfələrlə dərinləşir, baxmayaraq ki, ingilis və rus dili qohum dillərdir – Hind-Avropa dil ailəsinə daxildir. Ural-Altay makro dil ailəsinə daxil olan Altay ailəsinə və Altay dilləri ailəsinə daxil olan türk dillərindən biri – Azərbaycan türkcəsinə gəlincə isə, bu dili ingilis dili ilə müqayisə edərkən cüzi oxşarlıqlar müşahidə etmək olur. Bu oxşarlıqlar dil universaliləri olub linqvistik-tipoloji mahiyyət daşıyır.

Məlumdur ki, bir dildən digərinə tərcümə zamanı, xarici dilin öyrənilməsi prosesində dil öyrənən müəyyən mərhələdə daşıyıcısı olduğu dilin quruluşunun təsiri altında olur, yəni həmişə

öyrənənin ana dilinin sistemi həmişə ona təsir göstərir. Söhbət öyrənənin şüurunda üç dilin quruluş və sisteminin təmasından gedirsə, psixoloji olaraq, bu dillərin müxtəlif səviyyələrində müqayisəsi baş verir. Öyrənən, şüuraltı olaraq, özü üçün qrammatik səviyyədə uyğunluqlar sistemini tutmaq istəyir.

Yuxarıda göstərilən səbəblərə görə, bu zaman ingilis və rus dilinin qrammatik quruluşunda, müxtəlif səviyyələrində qaydalarda istisnaların çoxluğu, müxtəlif anomaliyaların mövcudluğu, xüsusilə rus dilində systemsizliyin sistemlilikdən çox olması xüsusiyyətlərini əhatə edən materiallar toplanmışdır. Bu deyilənlər Azərbaycan dilinə aid deyil. Bütün türk dillərində olduğu kimi, Azərbaycan dilinin qrammatikası bütün səviyyələrdə öz sistemliliyi və stabitliyi ilə seçilir. Azərbaycan dilinin qrammatikası yüz illər ərzində, belə demək olarsa, cüzi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu da, əsasən, leksik və fonetik dəyişikliklərdə baş vermişdir. Azərbaycan dili başqa dillərin təsirinə məruz qalmamışdır. Əksinə, alınma elementlər Azərbaycan dili zəminində, qrammatik qayda və qanunlara əsasən assimilyasiya olaraq, “vətəndaşlıq” statusu almışdır.

Anomaliyalardan, başqa sözlə, qrammatik qaydalarda istisnalardan danışarkən, işin həcmi nəzərə alaraq, dissertasiya işində müqayisə edilən müxtəlif sistemli dillərin (Azərbaycan, ingilis və rus) yalnız morfoloji səviyyələrindəki anomaliyalardan və yeri gəldikcə, morfoloji anomaliyalara yol açan fonetik anomaliyalardan bəhs edirik.

Qohum olmayan dillərin müqayisəli-tipoloji aspektdə araşdırılması nəticəsində əldə edilən nəticələrin öyrənilən xarici dil ilə ana dilinin tutuşdurulmasında xarici dili tədris edənlər, xarici dil tərcüməçilərinin hazırlanması üçün böyük əhəmiyyəti var. Belə ki, kontrastiv tutuşdurma iki dilin, xüsusilə qohum olmayan müxtəlif sistemli dillərin, eləcə də ana dilinin dərinədən başa düşülməsinə imkan yaradır (Kubryakova, Xharitonchik, 1976: 8).

Bu fəsil üç dilin: Ural-Altay makroailəsinə daxil olan türk dilləri ailəsinin oğuz qrupu türk dillərindən biri – Azərbaycan dilinin, hind-Avropa dilləri ailəsinin german dilləri qrupuna daxil olan – ingilis dilinin və hind-Avropa ailəsinin şərq slavyan dilləri qrupuna daxil olan rus dilinin qrammatik qaydalarındakı istisnaların müqayisəsinə və təhlilinə həsr olunmuşdur.

Bu fəsil müasir Azərbaycan, ingilis və rus dillərində morfoloji qrammatik anomaliyaların sistemli müqayisəli-tipoloji təhlilinə həsr olduğu üçün bu dillərə aid nəzəri ədəbiyyatın icmalını verməyə ehtiyac duyulmur və müqayisəyə cəlb olunmuş əsas faktik material bu dillərin normativ qrammatikalarından götürülmüşdür. Bəzi hallarda nəzəri ədəbiyyatdan da istifadə olunmuşdur.

İki dilin müqayisəsinə V.N.Yartseva kontrastiv (qarşılaşdırma – R.N.) müqayisə adlandırır. Bu termini o belə izah edir: “Ümumi tipologiya və kontrastiv qrammatika arasında əsaslı fərq ondadır ki, ümumi tipologiya, vəzifəsinə görə, iki dildə, maksimal sayda, mövcud olan müxtəlif tipoloji səciyyələri araşdırdığı halda, kontrastiv qrammatikanın obyektini həmişə iki dil olur” (Yartseva, 1981: 31). Deyilənləri nəzərə alaraq, bizə belə gəlir ki, üç dilin – Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin müqayisəli tipologiyasını tutuşdurma tipologiyası adlandırsaq, daha dəqiq olar. Belə ki, bu işdə biz üç dilin materialları əsasında qrammatik hadisələri tutuşdurma yolu ilə müqayisə edəcəyik.

Müxtəlif sistemli üç dilin – Azərbaycan, ingilis və rus dilinin tutuşdurulması müqayisəli-tipoloji planda maraqlı nəticələr verə bilər. Birincisi, müxtəlif sistemli bu üç dilin yaranmasının və inkişafının araşdırılmasında, ikincisi, bu dillərin tədrisi və öyrənilməsi işində, üçüncüsü, bu qəbildən olan tədqiqatların nəticələrindən, ümumiyyətlə, tərcümə nəzəriyyəsində və praktikasında, xüsusilə məşin tərcüməsində istifadə etmək olar. Təsədüfi deyil ki, V.N.Yartseva bu barədə belə yazır: “Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi olaraq, flektiv quruluşa qarşı qoyulan analitik quruluş iltisəqi dillərin materialına qarşı qoyulanda başqa mahiyyət özünü göstərir. Analitizm elementi iltisəqi, flektiv, yaxud inkorporativ səciyyəli dillərin morfolojiyasında fərqli mahiyyət daşıyır” (Yartseva, 1981: 105).

Üç müxtəlif sistemli dildə qrammatik anomaliyaların, başqa sözlə, qrammatik qaydalardakı istisnaların tutuşdurma metodu ilə təhlilinə başlamazdan əvvəl bu dillərin mənşəyi, yaranması, inkişafı, formalaşması barədə qısa tarixi ekskurs və eləcə də, qrammatik quruluşu barədə məlumat vermək mövzu ilə əlaqədar olaraq məqsəduyğundur. Sözügedən tarixi ekskurs Azərbaycan, ingilis

və rus dillərinin sistem və strukturu barədə məlumatları yaxından nəzərdən keçirməyə imkan yaradar və bu dillərdə anomal qrammatik cəhətlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuş amilləri, o cümlədən, fonetik amilləri müəyyənləşdirməyə imkan yaradar.

Apofonasiyanın digər bir adı ablautdur. Ablaut (alman dilində **ablaut**) — səsləri morfoloji cəhətdən (kökdə sait foneminin dəyişməsi) eyni köklü sözlərdə və ya bir sözün müxtəlif formalarında səs dəyişməsi ilə şərtlənir. Məsələn, alman dilində *binden* — *band* — *gebunden* buna misal ola bilər.

“Söz tərkibində hər hansı bir fonetik dəyişkənlik düzxətli aktdır. Fonem sisteminin yenidən qurulması, fonetik təkamül və s. mürəkkəb xarakterli amillər, bütöv reduksiyalar buna misal ola bilər. Bu zaman müxtəlif xarakterli dil əvəzlənmələri, yəni qovuşma, hissələrə ayrılma və s. kimi növlər üzə çıxır. Beləliklə, dinamik keçid prosesi intralinqvistik və ekstralinqvistik səbəblərdən meydana gəlir və dildə tarixi reallıqları, gerçək prosesləri əks etdirir” (Gorbachevich, 1971: 48).

“Ablaut” termini ilk dəfə alman filoloqu Yakob Qrimm tərəfindən Hind-Avropa dillərinin, əsasən, german dilləri qrupunun qrammatik quruluşunu təsvir edərkən işlədilmişdir. Belə ki, bu hadisə german dillərində olduğu kimi, Hind-Avropa dillərində də mövcuddur. Lakin german dillərindən fərqli olaraq, Hind-Avropa dillərində apofoniya sözün bütün hissələrinə toxunur. German dillərində isə bu əsasən vurğulu hecaya aid olur. Qədim və müasir german dillərində bu hadisə özünü çox zaman qaydasız feillərdə biruzə verir. Məsələn: ingilis dilində: *write* — *wrote* — *written*; alman dilində: *nehmen* — *nahm* — *genommen* və s.

Bu kimi əvəzlənmələr ümumhind-Avropa əvəzlənməsi olan [ē] — [ē̄] — [ō] — [ō̄] səslərinin əvəzlənməsi ilə izah olunur (Mamedova, 2002: 282).

Apofoniya və ya ablaut bir morfemin tərkibində saitlərin yerdəyişməsi və ya əvəzlənməsi, bir sözlə, əksər hallarda daxili fleksiya kimi çıxış edir: *sing* — *sang* — *sung* (ingiliscə mahnı oxumaq).

Alman və ingilis dilində olduğu kimi, rus dilində də eyni ilə bu hadisəyə təsadüf olunur.

Söz yaradıcılığında apofoniya hadisəsi Azərbaycan dili üçün o qədər də səciyyəvi deyil. Amma bəzi türk dillərində səs əvəzlənməsi hadisəsi söz yaradıcılığının bir növü kimi təhlil olunur. Bu hadisəni fonetik söz yaradıcılığı kimi də təhlil edənlər vardır. “Türkmən və özbək dilləri üzrə söz yaradıcılığının bu yolu, hətta xüsusi bir tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Ümumiyyətlə, səs əvəzlənmələri nəticəsində təbii ki, sözün variantları arasında fonetik fərqlər meydana çıxır. Bu baxımdan İ.Kazımov qeyd edir ki, səs əvəzlənməsi hadisəsi tarixi və pozision olmaqla iki qrupa ayrılır və eyni zamanda sözün formasını və ya mənasını dəyişmə xüsusiyyətinə görə fərqli funksiyalara görə də qruplaşa bilər” (Kazımov, 1999: 61).

Mahmud Kaşğari isə göstərirdi ki, səs əvəzlənməsi müxtəlif fonetik variantda olan sözləri mənə cəhətdən fərqləndirir. Türkoloqlardan A.Q.Qulamov, A.A.Yuldaşev, S.B.Bizakov yeni sözlərin səs əvəzlənməsi nəticəsində yaranması barədə ayrıca tədqiqatlar aparmışlar (Gulyamov, 1954: 3-10). Məsələn, türk dillərində [a] və [e] saitlərinin əvəzlənməsi: *yalpak* \\ *yelpak* (türk), *saçmak* \\ *seçmek* (türkm.), *kaynı* \\ *kəyne* (başq.), *ata* \\ *əti* (tat) və s.

Tarixən *bıç* \\ *biç*, *biçik* \\ *bitik* (kitab), *bıçkı* \\ *biçmek* sözlərində də səs əvəzlənməsi hadisəsi baş vermiş və yeni sözlər yaranmışdır.

Qeyd edək ki, əvəzlənmə hadisəsi tarixən türk dillərində samit səslər arasında da özünü göstərmişdir: *tiqir* \\ *diqir*, *taymak* \\ *qaymak*, *tabşırmaq* \\ *qovşurmaq*, *duşak* \\ *quşak* (türkm.), *kaşık* \\ *kalak*, *çunnur* \\ *çunnul* (başq).

Lakin Azərbaycan dilində bu hadisə əsasında söz yaradıcılığı çox tək-tək hallarda təsadüf edilir (əgər bunu apofoniya adlandırmaq mümkünsə). Məsələn, “qurut”(maq) felinin sonunda olan [t] səsi [d] səsinə keçməklə qurudulmuş süzməni ifadə edən “qurud” sözünü formalaşdırır. S.Cəfərov öz kitabında bu kimi hallara uc<uç (c-ç) sözünü də aid edərək, qeyd edir ki, “kimi”, “qədər” qoşmalarının sinonimi olan “-dək” qoşması vaxtı ilə bir şəkildə “-tək” şəkildə işlənmişdir (Cəfərov, 1970: 153).

Azərbaycan dilində bu qəbil fono-morfoloji üsul haqqında söz açmazdan öncə Ə.Dəmirçizadənin bir fikrinə nəzər salaq. O yazır: “Azərbaycan dilində səsdüşümü, səstartımı olduğu kimi, səslərin dəyişilməsi və əvəz olunması hadisəsi də vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu

hadisələr yalnız sözlərə şəkilçi artırıldığı zaman deyil, bir sözdən yeni mənalı başqa bir sözdüzəltmədə özünü göstərir. Məsələn: *uzun — uzanmaq, gödək — gödəlmək, alçaq — alçalmaq, sarı — saralmaq*” (Axundov, 1984: 206; Dəmirçizadə, 1984: 123).

Azərbaycan dilinin müasir vəziyyəti baxımından fonematik əvəzlənmələr hesab edilən bu faktlar həqiqi fonematik əvəzlənmə sayıla bilməz və düşünürük ki, bunlar daha sonra haqqında ətraflı bəhs edəcəyimiz konversiya nümunələrinə daha çox oxşayır. Beləliklə, apofonasiya hadisəsi haqqında bəhs edərkən, bununla bağlı Azərbaycan dilində vəziyyətin bir qədər fərqli olduğunu xüsusilə vurğulamalıyıq. Belə ki, dilimizdə vurğunun yeri sabit olduğundan eyni şəkildə yazılıb fərqli tələffüz edilən söz köklərinə rast gəlmək olmur. Azərbaycan dilində bu məqamda yalnız söz formalardan bəhs etmək mümkündür. Məsələn, –ma² inkarlıq şəkilçisinin vurğu qəbul etməməsi məqamı ilə bağlı dildə omoqrafları aydın müşahidə edə bilərik: “alma” (meyvə) və ya “alma” (almağ feilinin inkar forması) və s.

A.Axundovun qeyd etdiyi kimi, “İltisəqi dillərdən biri kimi Azərbaycan dilində, flektiv dillərdən fərqli olaraq fonematik əvəzlənmə yoxdur. ... qrammatik və leksik mənalının ifadə olunmasında başqa türk dillərində olduğu kimi bizim dilimizdə də monosemantik affikslər, yəni həm sözdəyişdirici, həm də sözdüzəldici şəkilçilər əsas rol oynayır. Fonetik asılılığa məruz qalmayan söz kökləri isə müxtəlif vəziyyətlərdə sabit və dəyişməz qalır. Bir sözlə, Azərbaycan dilində fonematik əvəzlənməni axtarmaq nəzəri cəhətdən doğru deyil.

Lakin bir çox amillər bizim dilimizdə fonematik əvəzlənmələrin tədricən özünü göstərməsi üçün müəyyən əlverişli şərait yaratmaqdadır” (Axundov, 1984: 88).

Ümumiyyətlə, türk dilləri üçün apofoniya daha çox dilin tarixi inkişaf yolunda izləyə bilər. Məsələn, “bən” sözünün “mən” şəklinə düşməsi, “dağ”, “yaxmaq” sözlərini qumuq dilində “tav”, “yavmaq” formasında, “palçıq” sözünün qazax dilində “balşiq”, “pişik” sözünün tatar dilində “bışiq” şəklində işlənməsi buna misal ola bilər. Amma müasir dövərdə bu hadisə bizdə sözyaratma vasitəsi kimi çıxış edə bilmir.

Alman dilində daxili fleksiya (ablaut və ya apofoniya) sözyaratma vasitəsi kimi söz kökünün saitlərinə təsir göstərir və söz kökündə müəyyən fonetik dəyişikliyə səbəb olur. Məsələn, *sitzen — sentzen, binden — band — debunden, die bind — den Band — der Bund* və s.

Alman dilindən fərqli olaraq ingilis dilində apofoniya aşağıdakı hallarda istifadə edilir:

1. İndiki və keçmiş zamanın diferensiasiyası zamanı: *give-gave ([i]//[ei]), take- took ([ei]//[u]), come-came ([ʌ] // [ei])* və s.

2. İndiki zaman forması ilə feli sifət II formasının fərqləndirilməsi zamanı: *sing — sung, write — written* və s.

3. Feili sifətlə feilin keçmiş zamanının fərqləndirilməsi zamanı: *came-come* (gələn) (Yartseva, 1981: 131). Bir məqamı da qeyd edə ki, ingilis dilində daxili fleksiya sözə hər hansı bir affiksin birləşməsindən qəti surətdə asılı deyil.

A.V.Şirokova müxtəlif sistemli dillərin tipoloji tədqiqatına həsr etdiyi araşdırmasında qeyd edir ki, ingilis dili analitik dil olmasına baxmayaraq, rus dili ilə müqayisədə qrammatik mənanın formalaşdırılmasında (kəmiyyət, feil formaları) daxili fleksiyadan istifadə edirsə, rus dili bu zaman affikslərə müraciət edir (Şirokova, 2000: 139).

Yuxarıda göstərilən nümunələrdən görünür ki, apofoniya hadisəsində aparıcı rol seqmentlərin üzərinə düşür. “Seqment dedikdə, heca, söz, söz birləşmələri, sintaqm, ifadə və s. nəzərdə tutulur” (Mikhalev, 2005: 27). Supraseqmentlərə isə nitq seqmentlərinin üzvlənməsi (parçalanması) və birləşməsi aid edilir. Buraya tonun alçaldılması və ya yüksəldilməsi, vurğunun müəyyənlişməsi, pauza, temporal dəyişiklik və s. daxildir (Mikhalev, 2005: 28). Daha konkret şəkildə ifadə etsək, supraseqment vahidlərə vurğu və intonasiya daxildir. Supraseqmentlərin apofoniyasından bəhs edərkən qeyd etmək istərdik ki, söz yaradıcılığında bu hadisə daha çox söz vurğusu sabit olmayan dillərdə təsadüf edilir. Məsələn, ingilis dilində “present” sözü vurğunun və eyni zamanda “e” hərfinin [e] və ya [i] kimi tələffüz olunmasından asılı olaraq müxtəlif mənalı sözlər ifadə edir. Belə ki, [pri'zent] kimi tələffüz olunduqda “hədiyyə”, [preznt] kimi tələffüz edildikdə isə “iştirak etmək” və ya “hal-hazırda” anlamını ifadə edir. Eyni ilə bu kimi hadisəyə rus dilində də təsadüf

edilir. Məsələn, «ЗАМОК» sözü vurğunun yerindən asılı olaraq mənasını dəyişir. Belə ki, [za'mok] “qala”, “qəsir”, [zamo'k] isə “açar”, “qıfıl” mənələrindədir.

A.Mahmudovun qeyd etdiyi kimi, E.D.Polivanovun təbirincə desək, sözün əlamətini müəyyənləşdirmək vurğunun payına düşür. Vurğu türk dillərində sözün fərqləndirici xüsusiyyəti kimi də çıxış edir (Kurilovich, 1962: 58-63). Bu keyfiyyət vurğunun funksiyasına daxildir və o, suprasegment apofonasiyanı şərtləndirir.

Ümumiyyətlə, apofonasiyanın söz yaradıcılığında mövqeyi eyni köklü sözlərdə məna müxtəlifliyi və bunun əsasında da sözün fonetik qabığındakı fərqlilikləri ortaya qoymaqla müəyyən edilir.

Deməli, apofoniya E.Kuriloviçin qeyd etdiyi kimi, “morfoloji hadisə olsa da, fonoloji amillərdən asılıdır. Məsələn, liktós, klutós, pektós, settos - feldən düzələn zərflərdir və köklərində leiç, kleu, peç və sed sözləri dayanır. Burada leksik şəkilçi kimi –tu şəkilçisindən istifadə edilir” (Kurilovich, 1962: 38). Beləliklə, müəyyən quruluşa malik söz köklərinə bu şəkilçinin əlavə edilməsi kökün səs qabığını da dəyişir (loiç-o→lik-tó). Onu da qeyd edək ki, kök vokalizminin bu dəyişikliyi müstəqil morfoloji funksiyaya malik deyil. Müəllifin göstərdiyi kimi, o, bütün Hind-Avropa dillərində suffiksasiya və ya fleksiya ilə əlaqəlidir. E.Kuriloviç daha sonrakı müşahidələri əsasında belə bir qənaətə gəlir ki, ei<i apofoniyası bu qəbildən olan sözlərin hamısında müşahidə edilir (Kurilovich, 1962: 39-40).

Qeyd edək ki, bir çox səs əvəzlənmələri polifunksionaldır. Onlar həm sözdəyişmə elementi, həm də söz yaradıcılığı elementi kimi çıxış edə bilər. Morfonoloji vasitələr hesabına daha çox söz kökləri dəyişir. Şəkilçilərdə bu cür dəyişikliklər çox az təsadüf edilir.

Müqayisə olunan dillərin fonoloji sisteminin quruluşunda, ayrı-ayrı fonem qruplarının qarşılıqlı əlaqəsində, isimlərin qrammatik siniflərinin olması, yaxud olmamasında (məsələn, cins kateqoriyası), söz birləşmələri və cümlələrin quruluşunda ümumi cizgilərin olmasında, sözlərin morfoloji quruluşunun növlərində və s. aşkarlanmış tipoloji cəhətləri göstərmək olar.

Yuxarıda deyilənlərdən görünür ki, ümumi tipoloji araşdırmalar dilçilik araşdırmalarının sərhədlərini genişləndirməklə genetik baxımdan qohum dillərin çərçivəsindən çıxaraq müxtəlif sistemli və quruluşlu dilləri tədqiqatə cəlb etməklə vacib ümumi dilçilik problemlərini həll etməyə geniş imkanlar yaradır.

Azərbaycan dilinin məlum tarixi boyu onun qrammatik quruluşunda cüzi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər, əsasən, fonetik, leksik səviyyələrə aiddir və minillik tarix üçün normaldır.

Nəticə

Bütün bunlar belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, apofoniya fono-morfoloji hadisə olmaq etibarı ilə tarixi xarakter daşıyır. Bu morfoloji üsul analitik və flektiv dillərdə dilin qrammatik strukturunda əsaslı mövqeyi ilə seçilən felin zaman və növ kateqoriyalarının yaranmasında müstəsna rola malikdir. İltisafı dillərdə isə bu hadisəyə nadir hallarda təsadüf edilməsinə baxmayaraq, bu dillərdə apofonasiyanın mövcud olmamasını qəti şəkildə iddia etmək doğru olmazdı.

Ədəbiyyat

1. Kubryakova, Ye.S., Kharitonchik, Z.A. (1976). O slovoobrazovatel'nom znachenii i opisaniı smyslovoy struktury proizvodnykh suffiksalnogo tipa. – Printsipy i metody semanticheskikh issledovaniy. M., «Nauka», s.202-232.
2. Yartseva, V.N. (1981). Kontrastivnaya grammatika. M.: «Nauka», 112 s.
3. Gorbachevich, K.S. (1971). Izmeneniye norm russkogo literaturnogo yazyka. Leningrad, «Prosveshcheniye», 270 s.
4. Mamedova, E. (2002). Slozhnyye slova v russkom i azerbaydzhanskom yazykakh. Baku: «Adilogly», 282 s.
5. Kazimov, İ.B. (1999). Axısqa türklərinin dili. Bakı: “Elm”, 278 s.

6. Gulyamov, A. (1954). K voprosu ob adverbializatsii v uzbekskom yazyke. Uch. zap. Tashkentskogo gos. Ped. Inst. -ta im. Nizami. Fil. sb., s.3-10.
7. Cəfərov, S. (1970). Müasir Azərbaycan dili (Leksika). Bakı, 182 s.
8. Axundov, A.A. (1984). Azərbaycan dilinin fonetikasını. Bakı: "Maarif", 391 s.
9. Dəmirçizadə, Ə. (1984). Müasir Azərbaycan dili. Bakı: "Maarif", 312 s.
10. Shirokova, A.V. (2000). Sravnitel'naya tipologiya raznostrukturnykh yazykov (fonetika, morfologiya). Moskva: «Dobrosvet», 200 s.
11. Mikhalev, A.V. (2005). Obshcheye yazykoznanie: istoriya yazykoznaniiya. Moskva: «Flinta: Nauka», 240 s.
12. Kurilovich, E. (1962). Ocherki po lingvistike. Moskva: «Inostrannaya literatura», 456 s.

Göndərilib: 21.01.2024

Qəbul edilib: 29.03.2024